

6-8. Yüzyıllarda Oğuzların Kazak Türklerinin Oluşumundaki Rolü

Mendigül Nogaibayeva*

Giriş

Türk halklarının etnik yapılandırılmasında Oğuzların rolü hakkında çok sayıda araştırmalar yer almaktadır. Buna bakmadan, ele alınan araştırmalar Oğuzların öncelikle tarihi dönemlere dayanarak etnik ve siyasi bölümlere girmeleri mecburi olduğunu ve gelişme sürecinde Oğuzların bünyesinde Türk halklarının rolü, bunun yanı sıra çok sayıdaki Türk boylarının da bu bölümlerden parçalanarak çıktıkları hakkında araştırmalar yapılmamıştır.

Bunun için ancak dil (lingvistik) araştırmalar yapılarak Oğuz dil grubuna Türkiye Türklerini, Azeri Türklerini, Türkmenleri, Gagauzları, Salarları, Kırım Tatarlarını v.b. etnik grupları katmaktadır. Bu durumda hatırlatılması gereken bir mesele vardır. Orhun abidelerinde Oğuzların batıya göç etmesi sürecinde onlarla beraber diğer, Oğuz dil grubuna girmeyen, Türk boylar göç etmiştir. Onların arasında mesela, sonradan Kazak Türklerinin etnik yapılandırılmasında büyük rol oynayan Nayman, Kerey, Merkit, Kanlı, Karluklar yer almaktadır. Bunun için de Oğuzlar tarihini Kazak Türklerinin tarihi ile bir süreçte olduğunu dile getirebiliriz. Bununla beraber Oğuzların VII. yüzyılda şimdiki Kazakistan'ın Yedisu bölgesine yerleştiklerini, sonradan IX. asrın sonu ile X. yüzyılın baş döneminde Sırderya'nın aşağı akışında büyük devlet (konfederasyon) kurduklarını unutmamamız gerekmektedir.

Bu sebeple ele aldığımız ilmî makalede “Kazak Türklerinin Boylar Tarihi” adlı ilmi projeyi gerçekleştirmek amacıyla araştırma sonuçlarını sunmak istemekteyiz. Bu araştırmalar içinde şimdiki Kazak Türklerinin etnik

*Doç.Dr., El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Almatı/
KAZAKİSTAN DOI: 10.37879/9789751749987.2022.35

yapılandırmasında çok sayıda Türk boyları yer almaktadır, onlar da Oğuzlarla doğrudan doğruya akraba oldukları görünmektedir. Etnik damarları Oğuzlara dayanan Türk boyları Kazak Türklerinin “Üç Jüzünde” de var olduğu ortaya çıkmaktadır.

Jalayır Taifesinin Oluşumundaki Oğuz Damarları

Jalayır – Uluğ (Büyük) Jüz'e¹ giren en büyük Türk boyudur. Kazak Türklerinin adet örfleri gereğince Jalayırlar Üç Jüz'ün “Ağabeyidir” (Nokta Ağa). “Nokta Ağa” Jalayırların bütün Kazak Türkleri boylarının Büyüğü, Hürmetlisi anlamına gelir. Adet örf gereğince Üç Jüz bir araya geldiğinde Aş (yemekleri) önce Jalayır boyundan çıkan kişiye verilir, onların Aksakalı (yaşlısı) dua eder, düğünlerde ise açılışını yapma haklarına sahiptir.

Kurbangali Halid'in araştırmalarına göre Jalayırlar Oğuzlardan tarayan en eski Türk boyudur. O, “Jalayırlar – Oğuzlardan tarayan eski Türk boyudur: 12 yüzyıllarda Jalayırların etrafına ona (10 boy) yakın Türk boyu toplanır, 13 yüzyılda Yedisu bölgesine yerleşir. Demir çağında Jalayır boyu büyük siyasi güce sahip olur. Sonradan onlar (Jalayırlar) Kazak Türklerinin arasında Uysunlar kadar büyük hürmete sahip olurlar” ifadelerini dile getirmektedir². Kazak Türklerinin boy tarihi araştıran Rus ilim adamı N. Aristov Jalayırlar arasında Kazak Türklerinin Dulat, Kangly ve Kırgızların var olduğunu söyler, ayrıca bu dönemde Dulatlar ile Oğuzların akrabalık bağların dile getirir. N. Aristov Oğuzların 8.-10. yüzyıllardaki Sırderya bölgesine gerçekleştiren göçünü Kanglı ve Kıpçaklarla bağlar ve onların (Oğuzların) Karluk Devletine girdiğini “Doğu Kanlıların” ise Oğuzlar adına konuştuğunu söyler. Sebebi göç esnasında geniş topraklara sahip olan Oğuz Devleti toprakları Kanlı'ların eski mekanı olduğu bellidir. N. Aristov eski çağlarda Uysun Devleti'nin yıkılışı nedeniyle, Kanlılar Uysunlarla bir araya geldiğini ve Yedisu bölgesinin İle kırlarında göçebe hayat sürdüklerinin yazar. N. Aristov kaynaklarında: “Oğuz ismi, yani Oğuzlar Sırderya bölgesinde Kanlılardan taradılar. Nehrin iki yanında batıya giden yolda Arab kaynakları (Coğrafyacıları) Kanlı taifeleri yerleşmiştir. Oğuz-Han hikayeleri sadece Türkmenlerde değil, bunun yanı sıra Reşüd-ad-Dinin ve Abulgazinin kaynaklarında, Uygurlarda da görebiliriz. Bu belgeleri, biz V. V. Radlov'un Şeffe kütüphanesinden bulan Uyguz mektubundan görebiliriz. Oğuz ismi ancak Guzlar değil, onlarla beraber Moğolistandaki Selenga Nehri'nin kıyılarında bulunan çok sayıda boylar kullanmıştır. Bu bilgileri

1 Kazak Türkleri Üç Büyük Jüzlere ayrılır: Ulu (Büyük) Jüz 12 boydan, Orta Jüz 24 Boydan, Küçük Jüz 6 Boydan oluşmaktadır.

2 Halid K., *Tarih-i Hamse (Beş Tarih)*, çev. B. Tötenayev, A. Joldasov, Kazakistan, s. 293.

Kültegin ve Mogilyan-Han'ın Türk-Orhun Abidelerinde de bulunmaktadır” bilgiler yer almaktadır.³

Bu güne kadar Oğuzların Yedisu bölgesinden Maverünnehir'e göç ettikleri hakkında birtakım belgeler vardır. Bu nedenle “acayip “yağmurlu” taş” hakkında hikâyeyi söyleyebiliriz. Bu taşı Dokuz Oğuz (Tokuz-Oğuz) taşı da derler. Bu taşa sahip olan kişi yağmuru, soğuğu ve karı çağırır. Bu hikayeler Oğuzların tarihî sürecini anlatır. “Yağmur” hakkındaki hikayeden Oğuzlar arasında taht savaşı olduğunu görebiliriz. Ayrıca Oğuzların Yedisu bölgesinden Sırderya'ya gerçekleştirdikleri göçü net ortaya koyabiliriz. Oğuzların bu siyasi tarihi 8.-9. yüzyıllara dayanır, yani Batı Türk Devleti'nin Türk boylarının (Tokuz-Oğuz ve Karluklar) Merkezî Asya'daki gücünü arttırmak istedikleri dönemde.⁴

Nacip Hamadani'nin “yağmur” taşı hakkındaki bir hikayeyi şu şekilde dile getirebiliriz:

8. yüzyıldaki tarihî süreç hakkında söyleyen bu hikaye Büyük Türk Devleti'ne giren Tele boylarının 744 yılında Uygur Devleti olarak tanımlanıp devlet kurdular. Bu devletin siyasi kuruluşunda Tele boyunun Huyhe (Uygurlar), Pugu, Dolango (Telengitler), Baegu, Tunlo, Baysi, yani Tokuz-Oğuzlar büyük rol oynamışlar. Uygur Devletinin başkenti ise Orhun Nehri'nin kıyısında yer alan Ordu-Balık (Karabalgasun) şehri olmuştur.⁵

Yukarıda bahsi geçen boylardan başka Uygur Devleti'ne Karluklar ve diğer Türk boyları girmiştir. 8. Asrın 50 yılları arasında Karluklar güçlenerek Uygur Devleti'nden çıktılar ve Çu Nehri'nin kırlarında kendi devletini kurdular. 8 yüzyılın sonunda Karluklar Sırderya'ya kadar gittiler. Bildiğimiz gibi araştırmacılar Karlukları Türkmenler ile Oğuzlarla bağlarlar.⁶ Bu tarihi süreci kendi çalışmalarında anlatan N. Aristov Türk boylarının kendi aralarındaki bağları yazarak, Karluk boyların Jalayırlarla akraba olduklarını söyler.⁷

3 Aristov N.A. (1897). Zаметки об Eтнічeском Cоставe Tyрyкских Племян и Народностей и Cвeдeния об их Численности // Живая Странита. Petersburg. 144.

4 Agаджанов S.G. (1969). Очерки Истории Огузов и Туркмен Средней Азии IX-XIII вв. Ашхат: Илим. 124 X.

5 Kyuner N.V. (1961). Китayskiye Извeстия о Народeх Уйгунь Cибирь, Cентралной Азии и Далнего Востокe. Москва: Восточная Литература. 33-34.

6 Bartold V.V. (1968). Двeннадцат лeкций по Истории Турецких Народов Средней Азии. V.V. Bartold Сочинения в 9-и Томeх. Ред. Коллегиа B.G. Гафуров. Москва: Наука. 72.

7 Aristov N.A. (1894). Опит Вывяснения Eтнічeского Cоставe Киргиз-Казакон Болшой Орды и Каракиргизов на Основании Родословных Скзаний и Cвeдений о Суцествующих Родовых деле-

Bunun yanı sıra Jalayırların içine giren Balgalı ve Kalçılı boylar hakkında anlatan N. Aristov, onların Türkmenlerle akraba olduklarını da söyler. Jalayırların şeceresinde yer alan Oğuz butağı onların Oğuzlarla etnik ilişkilerin var olduğunu ispatlar.⁸

Oğuz konfederasyonuna giren Yedisu bölgesindeki bazı boylar tarihi hakkında Orta çağ yazarları çok sayıda kaynaklar bırakmıştır. Bu, Oğuz etnik kuruluşunda Yedisu'daki Türk Boyların büyük rol oynadıklarını ortaya çıkarır. Onlar, Karluk'lar önce Oğuzlarla birlikte Sırderya'nın orta akışına kadar gelirler, onların arasında Halaca ve diğer Batı Türk Devleti Türk boyları. 8 yüzyılda ise Çu ve Talas nehirleri etrafında bulunan Jagırlar (Şağır) ve Şarukların bir parçası da yer almıştır. 11 yüzyıla dayanan kaynaklara göre Oğuzların bir parçası olan Jaruğluklar Şarukların akrabaları olabilir.

Oğuz Devletinin kuruluşunda Duğu Türk boyları da büyük rol oynamıştır. Onların arasında İmak-Kimaklar'ın bazı boyları ve çoğunlukla Ob ile İrtiş nehirleri arasında hayat süren Bayandurlar, İmurlar ve Kayılardır.⁹

Merkezi Asya Türk halkların tarihi Büyük Türk Devletinin oluşumunda rol oynayan Dulu ve Karlukların Tan İmparatorluğunun tabiatı altında olduğunu ortaya koymaktadır. "Dulu boyları mekan eden bu altı askeri bölük Aşina Mi-Şe'nin miraslı toprakları sayılır: ona da 1) Siyah İrtiş ile Urungu kıyılarındaki Karlukların dört bölümü, net olarak: İn-Şan Meulo boyunun toprakları; Ta-Şi-Li boyunun topraklarındaki Syuan-Çe; Po-Fu veya Çji-Sı topraklarındaki Da-Mo, Gin-Fu".¹⁰

Böylelikle ortaya toplam tarihi harita çıkmaktadır: Jalayırların Oğuzlarla ve Karluklarla olan akrabalık bağıllık; Batı Türk Devleti Dulu boylarının (Günümüzdeki Kazak Türklerinin Ulu (Büyük) Jüzlerin arasında bulunan Dulat'lar) Karluk ve Kırgızlarla ve Jalayırların Dulatlar ile Kırgızlar arasındaki akrabalık bağıllık.¹¹ Dile getirdiğimiz akrabalık bağıllık sadece Karluklar aracıyla gerçekleşmemiştir, etnik ilişkiler ve akrabalık bağıllık Ja-

niyah i Rodovih Tamgah, a Tak je İstoriçeskih Danniı / Jivaya Stranitsa. Petersburg. Vıp. 3-4. 407.

8 age., 397.

9 Kazak SSR Tarihi (1980). Kone Zamannan Buginge Deyin. V Tomdyk. – Almaty: Gylym. 367.

10 Grumm-Grijımaylo G.E. (1926). Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy Kray. İstoriçeskij Oçerk Etih Stran v Svyazi s İstoriyey Sredney Azii. Leningrad: Izdatelstvo Uçonogo Komiteta Mongolskoy Narodnoy Respubliki, 270.

11 Amanjolov S. (1959). Voprosi Dialektologii i Kazahskogo Yazyka. Alma-Ata: KazUçPedGiz, 122.

layırlar tarafından da gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple, bizim fikrimize göre Jalayırlarla akrabalık bağları olan tarihi süreci boylar tarihi olarak ele almamız gerekmektedir. Sebebi günümüzde Ulu (Büyük) Jüz grubuna giren Jalayırlar tarihi eski dönemlere dayanır. Bu doğrultuda S.Amanjolv'un Kazak Türkleri tarihi hakkında yaptığı araştırmalar çok önemlidir. Sebebi Kazak Halkının etnik yapılandırılma tarihiyle bütün Türk boyları bağlıdır. Birinciden, bu tarihi süreç uzun dönemi alır, ikinciden Kazak Halkının oluşum tarihi bir taraflı değil, tam tersi her yönüyle ortaya çıkmaktadır. Üçüncüden S. Amanjolv'un sözüyle: "Konfederasyonların, Kağanların, Devletlerin oluşumu bir kaç defa değişmiştir. Mesela, ilk yıllarda, yani Oğuzların, Uygurların kuruluşunda Kazak ve Altay boyları büyük rol oynadı. Bazı Kazak boyları Karluk ve diğer Türk devletler bünyesinde bulundular. Sonradan Kazak Halkının oluşumunda, mesala Kanglı'lar arasında Uygurlar, Özbekler ve diğer boylar yeterince rol oynamıştır".

Böylelikle Reşüd-ad Dinin verilerine göre Oğuzların Merkezi Asya'daki oluşumunda Türk boyları (mesela Jalayırlar) büyük rol oynayarak 8-9 yüzyıllarda Oğuzlarla beraber göç etmiştir. Bununla beraber ele aldığımız boylar kendi aralarında etnik bağlantılarda bulunarak, sonradan Türk Halkları güçlendirmiştir, onlar Karluklarla komşuluk yapmıştır ve Orta Çağ kaynaklarına göre Oğuzlarla sıkı bağlantı kurmuştur. Eğer Oğuzların Batıya doğru gerçekleştirilen göçü 8 yüzyılın ikinci yarısına dayanıyorsa, onların Sırderya'ya yerleşmesi 9 yüzyılın ortalarına gelir.

Böylelikle Oğuzların 9-11 yüzyıllardaki etnik tarihi Türkmenistan Tarihinde büyük yer almaktadır. Oğuzlar hakkında yazılan bu malumatlar Orta Çağ araştırmacıların verilerine göre yazılmıştır. Hazar denizi ile Aral gölü etrafındaki bozkır göçebeleri Orta Çağ kaynaklarında "Oğuz" olarak adlandırılmıştır. Onlar da Merkezi Asya'dan gelen göçebelerle kaynaştılar. Dile getirdiğimiz "Yerli Oğuzlar" ile göç eden Oğuzlar ve ona giren Türk boyları kendi aralarında akrabalık kurmuşlar. Rus araştırmacılar ise bu tarihi süreci "Oğuzlar" yerli Türk Boylar arasında asimile olmuştur ifadesini kullanmaktadır. Ve asimile süreci uzun dönemi almaktadır derler. 11 yüzyılda Oğuzlar kendi aralarında küçük bölüklere parçalandılar ve birlik kuramadılar. Özellikle Sırderya bölgesi Oğuzların etnik kuruluşunda Moğolluğu görebiliriz. Coğrafçı Masudi Sırderya Oğuzların antoöolojik bünyesini şöyle anlatmaktadır: "Onların (Oğuzların) boyları küçüktü ve gözleri sıkıştıktı".¹² Bu kaynaklar N. Aristov'un fikrini doğrulamaktadır. Belki

12 İstoriya Turkmenskoy SSR s Drevneysih Vremyon do Kontsa XVIII v. (1957) / Red. Kollegiya: Prof. A. Karriyev, M.E. Masson (Glav. Red.). Aşhabat: İzdatelstvo AN Turkmenskoy

Oğuzlar Jalayırlarla akrabalık bağlantılar kurarak diğer Türk Boylara tesir etmiştir. Mesela şimdi Zerafşanda hayat süren Jalayırlar kendilerini Türkmenlerle bağlayarak, etnik yapılandırılmasında diğer Türk boyların da var olduğunu ortaya çıkarmaktadır.¹³

Jalayırlar misalinde ele aldığımız Türk tarihi Merkezi asyadaki genel siyasi tarihi ortaya koymaktadır. Oğuzların kalıntıları olarak Jalayırlar Orta Asyadaki Türk etnik yapılandırılmasında büyük rol oynamıştır. 8-9 yüzyıl Oğuz tarihi de direk Jalayırların tarihi ile bağlıdır. Bunu Jalayırların şeceresi ortaya koymaktadır. Şecerede Jalayırların boy adları yer almaktadır ve onların Sırderya bölgesinde, Yedisu bozkırlarında siyasi güce sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.

“Sekiz Oğuz” ve Nayman Boyunun Çıkış Tarihi

Kazak Türklerinin Orta Jüz'e giren en büyük boy Nayman'ların tarihi sahneye çıkışı ile etnik oluşumunu Oğuzlarla bağlayabiliriz. Günümüze kadar araştırmacılar “Nayman” etnonimi Moğolların “Sekiz” sayısı ile bağlarlar. Bu hakkında Rus araştırmacısı İ. N. Beryozov dile getirmektedir. O şöyle demektedir: “Nayman Moğol dilinde sayı anlamını verir “Naiman” sekiz anlamını taşır. Tabiki bu anlamda Naymanların sekiz boydan oluştuğunu gösterir.¹⁴ Bunun yanı sıra araştırmacıların çoğu Naymanları Moğol olarak tanımaktadır.

Nayman sözünün Moğol olduğunu kabul eden araştırmacı L. L. Viktorova: “Nayman adı Moğolca sekiz anlamını taşır. Zamanında Naymanlar sekiz boydan oluşarak tarihi sahneye çıkmışlar. Bu tür sayı adlandırılması sadece Moğollarda karşına çıkar.¹⁵ Ancak Naymanlar Türklerdir, onlar Oğuzlardan çıkmışlar ve 8 yüzyılda “Sekiz-Oğuz”, sonradan “Tszu-Bu” ve “Nayman” olarak tanınmıştır. Bu ise “Birleşmiş Boylar” anlamına gelir” – ifadesini ortaya koymaktadır.¹⁶

Kazakistanlı araştırmacılar V. Vostrov, M. Mukanov L. L. Viktorova'nın fikirlerini kabul ederek kendi çalışmalarında şöyle derler: “L. L.

SSR, 495.

13 Amanjolov S. (1959). Voprosi Dialektologii i Kazahskogo Yazıka. Alma-Ata: KazUçPe-dGiz, 31.

14 Sbornik Letopisey. Perevod İ.N. Beryozina (1858). Trudy Vostochnogo Otdeleniya İmperatorskogo Arheologičeskogo Obşestva. Petersburg. 264.

15 Viktorova L. L. (1961). K Voprosu o Naymanskoy Teorii Proishojdeniya Mongolskogo Literaturnogo yazıka i Pismennosti (XII-XIII vv.) // Uçoniye Zapiski LGU. Yazıki Narodov Vostoka. №305. 1961. Seriya Vostokovedčeskikh Nauk. 138.

16 *age.*, 155.

Viktorova'nın "Nayman" üzerindeki çalışmalarını kabul ederek, Doğu ve Runik yazıtlarında "Sekiz Oğuzlar" 8 Asrın ortasında Hangaydan Batıya doğru Tarbağataya kadar gelmişler. Yazar tarihin çok nadir araştırıldığı döneme nazar vererek Lyao İmparatorluğu döneminde Moğol Dilli Kidanlar 947'de Kırgızları şimdiki Moğolistan topraklarından Tarbağataya kadar kovmuşlar ve kendi devletlerini kurmuşlar". Bu dönemde Çin kaynağı olan "Lyao-Şi'yin" sayfalarında "Nayman" adı ortaya çıktı ve bu taife (boy) Kidanlardan, Tatarlardan (Şiveylerden), Hilardan (Tatabılardan) farklı idi. "Nayman" adı "Sekiz Taife" olarak Moğolistan'da ve Tarbağatay'da Kırgızlardan ayrıldıktan sonra Moğol dilli Kidanları Türklere "Sekiz-Oğuzların" arasına sürükledi. Böylelikle bu topraklarda Naymanların eski devleti kuruldu.

Reşüd-ad Din'in yıllığı verilerine göre Moğol İstilasası öncesi Naymanların kendi büyük devleti olmuştur.¹⁷

B. N. Buyarov "Nayman" etnonimin çıkışına dair ele aldığı ilmi araştırmada "Sekiz Oğuz" etnoniminin tarih sahnesine çıkışı hakkında bilgileri vermektedir. Onun verdiği malumatlara göre "Nayman" Moğolların "Sekiz" sayı anlamını taşır diye Arab araştırmacı Juveyni yazmıştır. Ondan sonra Cemal karşı Türkistan'da saltanat kuran Eryürek hanın "Al-Kuşlik as- Sekiz" olarak adlandırmaktadır. "Naymanları" "Sekiz" olarak belirleyen ilim adamların arasında Şerafetdin'dir. O, "Sekiz", "Segizmen", "Kıpçakmen", "Kanlımen" olarak adlandırmaktadır. Doğu devleti kurulmadan önce Naymanların adı "Sekiz Ata" olduğunu söyleyen N. A. Aristov ile Japon ilim adamı S. Muroyama da bu fikire katılmaktadır. Naymanların tarihini araştıran L. L. Vostrova: "Naymanlar 8. yüzyılda "Sekiz Oğuz" boyu olarak adlandırılmıştır. Hangay'dan Tarbagata'ya kadar araziye sahipler. Onların komşuları, Moğol dilli Kidan'lar "Sekiz Oğuz" etnonimi kendi dillerinde "Nayman" olarak adlandırmaya başladılar" – diye yazmıştır.

Buna bakmadan, günümüzdeki etnik adların net bir araştırması yoktur. Mesela, yukarıda getirilen ilmi fikirlere ilim adamlar şöyle demekteler. "Naym" Moğolca "Sekiz" olsun "Man" ona ek olarak koyulmuştur ve hangi anlama gelir? Böylelikle günümüze kadar net bir cevabı yoktur.

8-9 asırlarda Sekiz Oğuzların Tokuz Tatarlarla (Şibeylerle) birleşerek bir-birine göç etmişler. Tatarlar ise Kidanlarla sıkı ilişkiler kurmuştur. Böylelikle bu boylar Sekiz Oğuzları Nayman olarak adlandırmıştır. Burda 8

17 Vostrov V., Mukanov M. (1968). Rodoplemennoy Sostav i Rasseleniye Kazahov. A-Ata. 63.

yüzyılın sonuna doğru Bayırkular'ın (Bürkütlerin) Sekiz Oğuzlarla Tokuz Oğuzlara hükümdarlığını yürüterek, Bayırku konfederasyonunu kurmuşlar ve Sekiz Oğuzları "Sekizler" veya Naymanlar olarak adlandırılmasında bir neden yer almaktadır.

Burda anlaması gereken şu nokta vardır: Sekiz Oğuz Birliği Uygur Birliğini destekleyen Tokuz Oğuzlara (Arıslara) karşı kurulmuştur.

İlim adamları karıştıran meselede Sekiz Oğuzların boylarının (Arıslarının) çok sayıdaki isimleridir. Bunu az da olsa açıklayabiliriz. 8. yüzyılın ortasından başlayarak Sekiz Oğuzlar Birliğinin hükümdarlığını Bayırku boyu yürütür. Bu hakkında Çin yıllıkları net bilgiler verir. Sekiz Oğuz Birliği yavaş yavaş Sekiz Bayırku olarak adlandırılır. Burdan sonuç olarak Sekiz Oğuzlar eski çağlardan başlayarak Bayırkulara komşu olan boylardan oluşmuşlar. İlk yılları bunların sayısı sekiz sayısından oluşmuştur, kendilerine Doğuda komşu olan Tokuz Oğuzlarla birleşerek Uygurlara karşı savaştılar. Bu durumda Tatarlar ile Kıtınların (Kıdanların) onları Naymanlar olarak adlandırması tabiidir. Bu etnonim biraz zaman sonra Sekiz Oğuzlara (Sekiz Bayırkulara) geçmiştir.

Bunun yanı sıra Moğol kaynaklarına dayanarak Kazakistan'lı ilim adamı Zardıhan Kınayat: "Naymanların etnik yapılandırmasını araştırmada Japonya ilim adamı S. Murayama, Çek ilim adamı P.Pouha büyük katkıda bulundular. Nayman adı "Sekiz Oğuzdan" çıktığını savunan Japonyalı S. Muroyama'nın fikrini destekler. Tabiki bu fikirleri yoka sayamayız. Sebebi, birinciden, Nayman Oğuz'dan taramıştır, onların arasında Sekiz Oğuzlar var ise "İl", "Taufe", "Ulus" adı sayıdan çıktığını söyleyebiliriz. Doğu göçebelerde bu durum eskiden gelmektedir. Tarihteki "On ok budun", "Üç Oğuz", "Tokuz Oğuz", "Yedi Oğuz", "Dört Oyrat" olarak adlandırılması bunu ispatlar. "Sekiz Oğuz" da buna benzer" – diye meseleyi böyle açıklar.¹⁸

Naymanlar dedeleri ilk 7. asırda Sirendaya tabii olmuşlar ve Sirenda hanlığının boyları olarak geçmektedir. 8. yüzyılda Uygurların bünyesinde olan Tokuz Oğuzlara karşı Sekiz Oğuz Birliğini kurmuşlar. 9. yüzyılda bir birine düşman olan iki birliği Bayırku boyu birleştirerek konfederasyonuna Naymanlar dedeleri ilk 7. asırda Sirendaya tabii olmuşlar ve Sirenda hanlığının boyları olarak geçmektedir. 8. yüzyılda Uygurların bünyesinde olan Tokuz Oğuzlara karşı Sekiz Oğuz Birliği'ni kurmuşlar. 9 yüzyılda bir birine düşman olan iki birliği Bayırku boyu birleştirerek konfederasyonuna eklediler. Bu durumda onlar Tokuz Bayırku veya Sekiz Bayırku olarak ad-

18 Kinayatuly Z. Mongol Ustirtin Meken Etken Turcis Taypalary Song: IX-XII

landırılmıştır. Bu nedenle Sekiz Oğuz adı belli bir süreç içinde unutulmuştur. Bu durum Oğuz Devletinin oluşumuna yol açmıştır, onlar Batıya göç ettiler ve şimdiki Kazakistan'ın Aktav bölgesine kadar gitmişler. Bazıları ise Yedisu bölgesine yerleştiler.¹⁹

Naymanların dedeleri Tele taifelerinin birliği niteliğinde idiler. Sonradan onlar Sirenda boyları birliğine girdiler, Birinci ve İkinci Türk Devleti esnasında Türk boylarla hükümdarlık için savaştılar. Birleşmiş Türk Devleti zamanında Naymanların dedeleri Uygurlara karşı Sekiz Oğuz Birliğini kurdular. Burdaki "Oğuz" etnonimi Naymanların dedelerini Uygurlardan ayırmak için kullanılmıştır.

Araştırmacı V. U. Mahipirov Oğuz adını Moğolistan'daki ve diğer bölgelerdeki çok sayıdaki boylar kendilerine aldığını öne sürmektedir. Bunun sebebini Türk halkların çoğunda Oğuzhan hakkındaki hikayenin geniş çapta yaygın olduğunu söyler. İlim adamı Aristov ise meseleyi Eski Türklerin Öküze inanmakla kısıtlanması yanlış olduğunu söyler. Bu sebeple şöyle bir açıklama yapabiliriz. Oğuz bir birliktir, onun bünyesine birtakım Türk boylar girmiştir, zamanı geldiğinde çıkmıştır ve daha sonra tekrar girmiştir. Sebebi Kaşkarlı Mahmud'un, daha sonra Reşüd-ad Dinin ve Abılga-zı'nın ifadeleri Oğuz adı sayı ve onun içindeki boylar sayısına dayanarak ortaya çıkmıştır.

Küçük Jüz Boylarının Oluşumundaki Oğuz Bileşimi

yüzyıl Rus araştırmacıların verilerine göre Kazak Türklerinin Küçük Jüzlerinden olan Alimoğlu Birliği altı boydan oluşmuştur. Onlar: Karasakal, Karakesek, Kete, Dörtkara, Şömekey ve Şekti. V. Radlov kendi çalışmalarında Alimoğullar Kuvanderya, Yeniderya, Karabarsuk bozkırlarında ve Emba'nın etrafında göçebe hayat sürmüşler.²⁰ Bu durumda adı geçen boylar şimdiki Kazakistan'ın batısında ve Güneyinde ne zaman yerleştiler ve bu topraklara nasıl geldiler suali ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple bilindiği gibi soruya cevap vermek için ilk önce Kazak bozkırlarının etnik yapılandırılmasına ve bölgedeki halkın sosyal hayatına önem vermemiz gerekmektedir. 10. yüzyılda Oğuzlar Kazakistan'ın Batısında yerleşmişler. Kazakistan ilim adamları birleşerek yaptığı bir çalışmada "Oğuz boyları Kazak ve diğer Türk boylarının oluşumunda büyük rol oynamıştır. Oğuz etnonimi Küçük ve

19 Kinayatyly Z. Mongol Ustirtin Meken Etken Turcis Taypalary Song: IX-XII Gasyr, 61-62.

20 Aristov N.A. (1897). Zаметки об Этническом Состоянии. Petersburg. 105; Radlov V.V. (1887). Etnograficheskiy Obzor Tyurkskih Plemyon Ujynoy Sibiri i Djungarii. 24.

Orta Jüzlere giren boylarda geniş çapta karşımıza çıkmaktadır. 10. yüzyılda Oğuz boyları Aral ile Hazar denizinin kıyılarında hayat sürmüşler. Masudi Hazar bölgesinde çok sayıda Oğuzlar göçebe hayat sürmekte ifadesini kendi çalışmasında kullanır. Onların yerleşkeleri ile kalelerinin batı sınırları Güney Oral ile İtil'in aşağı kıyılarına kadar uzamıştır. Yayık boyu ile İtilin solunda yerleşen Oğuzlar Başkurtlar ile Burtaslarla komşu olmuşlar.²¹

Oğuzların bu topraklarda buldukları hakkında Çin Türkoloğu Tzen Çcunmyan'ın verilerine göre anlatabiliriz. Onun verdiği malumatlara göre Altaydan batıya doğru ve Kan (Soğdu) devletinden kuzeye, Kazakistan'ın batısında 8. yüzyılda Tele boyu göçebe hayat sürmüştür.²²

8. yüzyılın sonunda ve 9. yüzyılın baş döneminde Aral kıyılarındaki bozkırlarda Peçenegler saltanat kurmuşlar. Batıya doğru göçen Kıpçaklar ve Kimekler Birliği Peçeneg ve Başkurt konfederasyonu ile çatıştı. Bu dönemde Yedisu'da Karluklar Oğuzları yendiler ve onların batıya göç etmelerine sebep oldular. Sonra 9. yüzyılın baş döneminde onlar Sırderya'nın kıyılarında kendi devletini kurmuşlar. Oğuzlar Kıpçaklar ve Kimekler gibi Aral gölü etrafına göç ederek devletin sınırlarını genişletmek istediler. Kaynaklara göre 9. yüzyılın sonuna doğru Oğuzlar İtil ve Yayığın arasındaki toprakları savaşla kendilerine geçirdiler. Kaynaklarda Peçenegler "Paçinakitler" olarak bellidir. "Paçinakitler ilk yılları İtil nehrinin, bunun yanı sıra Geyh Hazarlarına ve Ğuzlar olarak belli olan boylara komşu idiler. Ancak 50 yıl sonra belli olan Uzlar Hazarlarla birleşerek Paçinakitlere karşı savaş ilan ettiler, onları yendiler ve kendi topraklarından kovdular. Böylelikle buralara Uzlar sahip çıktılar".²³

Al-Masudi çalışmalarında söz ettiğimiz meseleler açıkça ele alınmıştır. "Burda (Hazar Denizi'nde) Ğuzların hayat sürdükleri bellidir, onlarda bu topraklarda Türkler olarak bellidir (Peçeneglerin Balkanların kuzeyine doğru göç ettikleri bellidir). Biz ise "Kitap Funun al-maarif va ma cera fi-d-duhur as-savalif" kitabında bu dört Türk boylarının Doğudan göç ettikleri sebebini, bunun yanı sıra onların, yani Ğuzların, Karlukların ve Kimakların arasında ne olduğunu, Djudjani gölünde olan savaşları dile getirmiştir".²⁴

21 Kazak SSR Tarihi. (1980). 371.

22 Ahinjanov S.M. (1989). Kıpçaki v İstorii Srednevekovoy İstorii Kazahstana Alma-Ata. 59.

23 Bağryadonorodnıy K. (1989). Ob Upravlenii İmperiy. Moskva. 155.

24 MİTT (1939). Moskva-Leningrad. 166.

İlk Orta Çağ Dönemi'nde kurulan devletler boylar birliği geçici olarak ve sürekli savaş içinde bulunan birlikler halinde kurulmuştur. Taifelerle boylar deniz dalgaları gibi bir birini değiştirerek ortaya geliyordu ve sonradan tarih sahnesinden siliniyordu. Buna bağlı zamanında S.P. Tolstov dile getirdiği teori günümüzde özelliğini kayıp etmemiştir. İlim adamı Türk Halklarının göç mekanizmasını araştırarak, Merkezi Asyada 8 yüzyılda Yedisu bölgesi ile Sırderya kıyılarında Karlukların yer aldığını, bununla beraber Sırderyanın aşağı akışında Oğuzların birleşmiş birliğinin kurulduğunu dile getirerek, bu siyasi durumun büyük bir gelişme olduğunu kaleme alır.

Kazak halkının büyük ilim adamı Alkey Margulan Dede Korkut dönemindeki siyasi tarihi araştırarak Oğuzların Kazak Halkının etnik yapılandırılmasında büyük rol oynadıkları hakkında kendi çalışmalarında yazar. Alkey Margulan Oğuzların iskan ettiği toprakları net arkeolojik verilerine göre gösterir, onların yerine gelen Kıpçakların tarihini de net kaynaklara göre açıklar. Oğuz Birliğinin içinde olan Küçük Jüzlerin Bayoğulları–Mangıstau’da, yani Hazar Denizi’nin kıyılarında hayatlarını devam ettiklerini dile getiren Alkey Margulan “Hazar Denizi, Mangıstau, Yayık suları, Abılgazi’nin dediği gibi Oğuz-Kıpçakların ve Kanlıların birleşerek hayat sürdürdükleri mekandır” dedi.²⁵

Bu ifadelerin yanı sıra Alkey Margulan Sırderyanın aşağı akışındaki Yedi Asar yerleşkesinde Kazakların Üç Ok dediği, Üç Jüzün mekan ettiği bölgesidir der. Bu hakkında Alkey Margulan “Üç Ok-Oğuzların bozkırlarda yerleştiği Uluğ (Büyük) taifesi olan Kazaklardır” dedi. Kazaklar kendi şeceresinde tarihi damarlarının Uuz'lara (Oğuz), Üç Oklara dayandırır, bu sebeple Üç Jüze ayrıldığını dile getirirler. Bu şecerelere göre Kazaklar Türkmenlerle akraba olduklarına inanır.

Mesela “Kıpçak Şeceresi” kitabında “Alaşa Hanın iki oğlunun birisi Seyilkan, ondan Sekiz Arıs Türkmen, ikincisinden Yayılkan (Jayılhan), ondan Kıpçak, sonra Kazak ile Karakalpak doğmuş, Türkmenler Boz Oktan, Kazaklar ise Üç Ok'tan taramışlar” ifadeleri yer almaktadır.²⁶

Oğuzların bir boyu Jebeney'dir, günümüzde ise küçük jüzlere giren Aday boyundan tarayan Jemeney boyu vardır. Jemeneyler Oğuz döneminde yaşayan topraklarda günümüze kadar hayatını devam ettirmektedir.

25 Margulan A. (1985). Yejelgi Jır, Anızdar / Gılimi Zertteu Makalalar. Kurastırğan R. Berdibayev. Almatı: Jazuşı. 200.

26 *Age.*, 200-201

Bu topraklar Batı Kazakistan'ın Zaysan yerleşkesidir. Aynı şekilde şimdi Kazakistan'ın doğu kısmında Zaysan gölü de vardır. Bu tür adlandırmalar Oğuzların Moğol topraklarından Yedisu, sonradan Sırderya kenarına kadar gittikleri esnasında bırakılmış olabilir.

Oğuzların Tarihi mekanı sadece coğrafya adlarının ortaya çıkışıyla bağlı değil. Kazakistan'daki Oğuz izleri tamgalarda da yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmud onları kağıda düşürmüştür. Oğuzların bıraktığı tamgalar en çok Sarısu nehrinin kıyılarında, Mangıstauda ve Kızılkumda karşımıza çıkmaktadır. Mesela Oğuzların Bayat boyunun tamgası günümüzde Alaşa Han anıt mezarında bulunmuştur. Burda Oğuz boyu Jebeneylerin de tamgaları bulunmaktadır.

Aynı şekilde Kazak Türklerinin Küçük Jüzlere giren Bayoğluların İsik boyu hakkında ilginç bilgiler vardır. Ele geçirdiğimiz kaynaklara göre Oğuzlar Issık Göl etrafında iskan etmişler. Belki Oğuzlar yer adlandırmalarını boy adları olarak kullanmışlar. Mesela S. G. Agajanov'un verilerine göre Oğuz Konfederasyonunun oluşumu Batı Yedisu bölgesinde gerçekleştiği görünür. Kaşgarlı Mahmud ise Oğuzların Çigil boylarla komşu olduklarını yazar ve aynı zamanda Issık gölün kuzeyinde yer aldıklarını söyler. Sonradan göç eden Oğuzlar Sırderya "Yabgusunu" kurduğunda onun bünyesine hem Orta hem de Küçük Jüz Kazaklarının boyları girmiştir.

Bazı araştırmacıların fikirlerine göre Oğuzların arasında Teleu, Mangıt, Barlas, Tolengit ve diğer boyları görebiliriz. Mesela, Şakarım Kudayberdiyev'in şeceresinde Oğuz Han'ın birtakım isimlerini görebiliriz. Nıgmet Mınjan ise Oğuzların arasında bir birine akraba olan boyları var olduğunu dile getirir. Onların arasında Teleu-Kereyıl ve Dulular yer almaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi Oğuz konusunun anlaşılabilmesi için Türk tarihinde boy sistemi içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk olarak Oğuzlar Kazak Türklerinin etnik oluşumunda faal iştirak eden önde gelen Türk topluluklarından biridir; İkinci olarak Oğuzların Kazakistan hudutlarında görülmeye başlaması aslında daha eskilere dayanmakla beraber onların buralarda veya buraya yakın topraklarda daha kalabalık bir şekilde görülmeye başlaması M 6. yüzyıla denk gelir ve onların Kazakların etnik oluşumundaki katılımı uzun zaman zarfında devam eder; Üçüncü olarak Nurata Türkmenleri veya diğer adı ile Kazak Türkleri aslında Oğuz asıllı olup, orta çağlarda Kıpçak dil ortamında kalmışlar ve Kıpçaklaşmışlardır.

Yine de onlar bazı Oğuzca unsurları şimdiye kadar korurlar; Dördüncü olarak Kazakların etnik oluşumunda Oğuzların katılımı gözlemlenirken, onların oranının bölgelere göre farklılık arz ettiği fark edilmektedir. Özellikle, Sırderya kıyılarında geçen etnik süreçlerde Oğuzların iştirakı daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır; Beşinci olarak Kazakistan'ın Kızılorda bölgesindeki Türkçe ve Kazak dilinin Oğuz lehçesi/ağzı arasındaki benzerlikler onların etnik kökleri de aynı temele dayandığına delalet eder.

KAYNAKLAR

Agadjanov S. G. Oçerki İstorii Oguzovi Turkmen Sredney Azii IX-XIII vv. Aşhabat 1969.

Ahinjanov S. M. Kıpçaki v İstorii Srednevekovoy İstorii Kazahstana Alma-Ata 1989, s. 59.

Amanjolov S. Voprosı Dialektologii i Kazahskogo Yazyka.

Alma-Ata: KazUçPedGiz 1959, s. 122.

Aristov N. A. Zametki ob Etničeskom Sostave Tyurkskih Plemyon i Narodnostey i Svedeniya ob ih Çislennosti // Jivaya Stranitsa. Petersburg 1897, s. 144.

Aristov N.A Opıt Vıyasneniya Etničeskogo Sostava Kirgiz- Kazakov Bolçoy Ordy i Karakirgizov na Osnovanii Rodoslovnih Skazaniy i Svedeniy o Suçestvuyuçih Rodovih deleniyah i Rodovih Tamgah, a Tak je İstoriçeskih Danny / Jivaya Stranitsa. Petersburg 189), s. Vip. 3-4. 407.

Aristov N. A. Zametki ob Etničeskom Sostave. Petersburg 1897. s. 105;

Radlov V. V. Etnografiçeskiy Obzor Tyurkskih Plemyon Yujnoy Sibiri i Djungarii 1887. s. 24.

Bagryadonorodniy K. Ob Upravlenii İmperiy. Moskva 1989.s. 155.

Bartold V. V. Dvennadsat leksiy po İstorii Turetskih Narodov Sredney Azii. V. V. Bartold Soçineniya v 9-i Tomah. Red. Kollegiya B. G. Gafurov. Moskva 1968.: Nauka. s. 72.

Grumm-Grijmaylo G.E Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy Kray. İstoriçeskiy Oçerk Etih Stran v Svyazi s İstoriyey Sredney Azii. Leningrad 1926 .: İzdatelstvo Uçonogo Komiteta Mongolskoy Narodnoy Respubliki. s. 270.

Halid K. Tauarih Hamsa (Bes Tarih) / çev. B. Tötenayev, A. Joldasov. Almatı: Kazakistan 1992. s. 293.

İstoriya Turkmenskoy SSR s Drevneyşih Vremyon do Kontsa XVIII v. (1957) / Red. Kollegiya: Prof. A. Karriyev, M.E. Masson (Glav. Red.). Aşhabat: İzdatelstvo AN Turkmenskoy SSR. s. 495.

Kyuner N.V. Kitayskiye İzvestiya o Narodah Yujnoy Sibiri, Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka. Mosokva 1961: Vostoçnaya Literatura. s. 33- 34.

Kazak SSR Tarihi Kone Zamannan Buginge Deyi n. V Tomdyk.

– Almaty: Gylym 1980. s. 367.

Kinayatuly Z. Mongol Ustirtin Meken Etken Turcis Taypalary Song: IX-XII Gasyr. s.61-62.

Kıtay Jılnamalarındagı Kazak Tarihının Derekteri. 2 Kitap. 122.

MITT. Mosokva-Leningrad (1939). s. 166.

Margulan A. Yejelgi Jır, Anızdar / Gılımı Zertteu Makalalar 1985..

Kurastırğan R. Berdibayev. Almatı: Jazuşı. s. 200.

Sbornik Letopisey. Perevod İ.N. Beryozina Trudy Vostoçnogo Otdele-niya İmperatorskogo Arheologičeskogo Obşestva. Petersburg 1858. s. 264.

Viktorova L.L. K Voprosu o Naymanskoy Teorii Proishojdeniya Mon-golskogo Literaturnogo yazıkai Pismennosti (XII-XIII vv.) // Uçonıye Za-piski LGU. Yazıki Narodov Vostoka. s. 305. Seriya Vostokovedçeskih Nauk 1961. s. 138.

Vostrov V., Mukanov M. Rodoplemennoy Sostavi Rasseleniye Ka-zahov. A-Ata 1968 .s. 63.

